

MIRZA KADİM İREVANİ VE YARATICI MİRASI

19 yüzyıldan itibaren Azerbaycan güzel sanatlarında yeni akımlar ve üsluplar ortaya çıkmış, gerçekçi eğilimler güçlenmiştir. Minyatür sanatının geleneklerinden tamamen vazgeçmeyen sanatçılar, portreler de dahil olmak üzere kompozisyonlar oluştururken perspektifi aktif olarak kullanırlar. **Minyatür unsurlarının gerçekçi geleneklerle birleşimi ve tamamlayıcılığı Azerbaycan sanat ekolünün oluşumunda ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır.** 19. yüzyılın ilk yarısındaki olaylar ve süreçler, Rusya ve Avrupa'da güç kazanan gerçekçi akımların, yerel güzel sanat gelenekleriyle kaynaşmasına yol açtı. Yüzyılın başlarında Azerbaycan sanatçılarının eserlerinde minyatür ve Kaçar sarayı resim geleneğine özgü süsleme üslubu hâlâ hâkim iken, yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir üslubun belirtileri yoğunlaşmaya başlamıştır.

Bu yenilenme eğiliminin çarpıcı bir örneği, Azerbaycan Milli Sanat Müzesi'nin grafik koleksiyonunda yer alan Mirza Kadim İrevani'nin (1825-1879) eseridir. **Sanatçı, ortaçağ minyatür sanatının geleneklerinden tamamen uzaklaşmadan, portre karakterinin psikolojik imgesinin gerçekçi bir şekilde yansıtılmasına ve en üst düzeyde aktarılmasına çabalamıştır.** Eserlerinde Avrupa portre sanatının karakteristik özelliği olan dışsal benzerlik ve imgenin özgür esnekliği göze çarpmaktadır. Yeniliklere açık olan sanatçı, her zaman süslemeci imgelere olan bağlılığını vurgulamıştır.

Mirza Kadim, Revan şehrinde doğdu ve ailenin tek çocuğuydu. Babası Memmed Hüseyin, ahşap işçiliğinin meşhur bir ustasıydı. Oğlunun sanatsal yaratıcılığa olan tutkusunu görünce ona süsleme sanatlarını öğretmeye

Bülbül ve gül fidanı. Malzeme: kağıt, teknik: suluboya. 19. yüzyıl ortaları.

başladı. Tiflis Progymnasium'da iyi bir eğitim aldıktan sonra mezun olan Kadim, özellikle Rusça, Fransızca ve

Oturan kadın. Malzeme: kağıt, teknik:
tempera, suluboya. 1870'ler.

Farsçaya hakimdi. **Öğrenimi sırasında Rus güzel sanatlarıyla tanıştı ve bu tanışıklık onun gelecekteki çalışmalarını etkiledi.** Progymnasium'ı 15 yaşında bitirdikten sonra memleketine dönen Kadim, hayatının geri kalanını 35 yıl boyunca memuriyette çalışarak geçirdi. Boş zamanlarında resim tutkusunu hayatı boyunca sürdürdü. Ofisinin duvarlarını çizimlerle süslediğini söylemek yeterli olacaktır. Çalışmalarında nakış, duvar resmi, grafik ve cam üzerine yağlıboya portre gibi şablon tasarımları önemli yer tutmaktadır.

İrevani'nin yaratıcı çalışmaları üç aşamaya ayrılabilir: erken, orta ve olgunluk (geç). Sanatçı erken dönemlerinde **ipek işlemler, duvar desenleri, sanatsal altın işlemler için çeşitli desenler ve şablonlar** üretmiştir. Duvar desenleri için kullandığı şablonlar arasında baklava desenleri, kareler, daireler ve sekiz köşeli yıldızlar yer alıyor. Stilize bitkisel süslemeler (islîmi) ve simetrik kuş tasvirleri, sanatçının ulusal motiflere olan yakın ilgisi- ni göstermektedir. Bu serideki şablonlar arasında kalem ve mürekkep çizimleri dikkat çekiyor: "Oturan Kadın", "Dansçı", "Aşk Sahnesi".

Bunun yanı sıra, cam üzerine yağlıboya tekniğiyle yaptığı **ilk portre çalışmaları olan "Kadın", "Müzik Çalan Kız" ve "Derviş" ile suluboya ve tempera tekniğiyle yaptığı "Türk Sultanı" (II. Mahmud) ve "Molla" portreleri** de İrevani'nin erken dönem eserlerindendir. Bu eserler sadeleştirilmiş bir üslupla hazırlanmış olup, sadece konuyu izleyiciye aktarmayı amaçlamaktadır. Osmanlı Sultanı II. Mahmud'un at sırtında, lacivert apoletli askeri üniformalı, kılıç kemerli ve geleneksel fesli olarak tasvir edildiği "Türk Sultanı" adlı grafik eseri de mutlaka dikkate değerdir. Bu eserde karakter gelişiminin ayrıntılarına dikkat çekiliyor.

İrevani'nin, Arap alfabesiyle yazılmış, **geleneksel olarak Doğu'da aşkın sembolü olarak algılanan bir gül ve bülbül imgesi** biçiminde sunulan lirik bir şiirin yer aldığı, bestesel olarak özgün, hatta tek el yazmasını da belirtmek gerekir. Şiir mürekkeple, Nestâlik ve Şikeste hatlarıyla yazılmıştır. Bu eserle tematik olarak ilişkili olan suluboya tablosu "Bülbül ve Gül Çalışı", parlak ve saf renkleri, hassas ışık-gölge kullanımı ve ayrıntılı tasviriy- le göze hoş geliyor. Sanatçının çiçeğin dikenli sapını ve yapraklarını bilerek az işlediği izlenimi ediniliyor.

Mirza Kadim'in yaratıcı çalışmalarının ikinci aşaması- nı, öncelikle Revan'daki Serdar Sarayı'nın duvar resimleri oluşturuyor. Daha önce Revan hanlarının ikametgahı olarak kullanılan bu sarayda, 1867-1880 yılları arasında devlet hazinesinden ayrılan kaynaklarla onarım ve res- torasyon çalışmaları yapılmıştır. Bu projede Mirza Kadim

Feth Ali Şah'ın portresi. Malzeme: kağıt, suluboya, tempera. 19. yüzyıl ortası.

de yer alıyordu; resmi bir sanat eğitimi almamış olma- sına rağmen yeteneğiyle tanınıyordu. **Sarayın Aynalı Salonu'ndaki duvar portreleri ve süsleme kompo- zisyonlarının restorasyonu** kendisine emanet edildi. Alman gezgin August von Haxthausen'in 1843'te Erivan'ı ziyaret ettiğini belirtmek gerekir. Serdar Sarayı'nın Aynalı Salonu'nu tasvir ederken, İran Şahı Feth Ali, oğlu Abbas Mirza, son serdar (askeri komutan) Hüseyin-Kulu Han, kardeşi Hasan ve popüler destan kahramanları Rüstem, Söhrab ve İsfendiyar ile Amazonların portrelerine dik- kat çekmiştir. Aynalı Salon'un üst katındaki nişlere Kaçar tarzında büyük portreler yerleştirilmişti. Saraydaki bazı resimleri yeniden işleyerek onlara yeni bir hayat veren sanatçı, kendi üslubuna uygun olarak karakterlerin psi- kolojik özelliklerini de ortaya çıkarmıştır. Rus fotoğrafçı D. Yermakov'un 1880'li yıllarda çektiği fotoğraflarda sa- rayın Aynalı Salon'unun duvarlarında sekiz portre açıkça görülüyor.

Doğu mimarisinin incilerinden biri olan Serdar Sarayı ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Bunda **depremler**

*Kaçar prensesi Mah Talat Hanım'ın portresi.
Malzeme: kağıt, sulu boya, tempera. 1870'ler*

ve diğer olumsuz doğa olayları kadar Ermeni aşırı milliyetçilerinin kasıtlı yıkıcı eylemlerinin de rolü olmuştur.

Saray 1914 yılında büyük hasara uğramış, Mirza Kadim'in üzerinde çalıştığı portreler Tiflis Askeri Tarih Müzesi'ne nakledilmiş ve o tarihten bu yana Gürcistan Devlet Sanat Müzesi'nde korunmaktadır. Azerbaycan Milli Sanat Müzesi'nin grafik koleksiyonunda Mirza Kadim İrevani'nin "Abbas Mirza", "Feth Ali Şah" ve "Savaşçı" adlı hazırlık portre eserleri yer alıyor. Bu eserlerde imgeler ve kompozisyon yapısı, Serdar Sarayı'ndaki portre eserleriyle üslupsal olarak bağlantılıdır.

"Halıda Oturan Feth Ali Şah" portresi 1850'li yıllarda Serdar Sarayı için hem resim hem de grafik versiyonlarıyla yapılmıştır. Kaçar tarzı portreler karşılaştırıldığında benzer ve ayırt edici özellikler taşımaktadır. Grafik versiyonda şah, yeşil bir tahtta oturmuş, bir yastığa yaslanmış şekilde tasvir edilmiştir. Kişinin uzun siyah sakalı, uzun kırmızı cübbesi, kraliyet tacı, kılıcı ve değerli taşlarla inci-lerle zengin bir şekilde işlenmiş kemeri, doğu hükümdarının imajını tamamlayan özel unsurlar olarak işlev gör-

*Kaçar Prensesi Majulla Mirza'nın portresi.
Malzeme: kağıt, teknik: suluboya, tempera. 1870'ler.*

mektedir. İç mekanda yer alan, çiçek, bordürler ve buta desenleriyle süslü mavi halı, minyatür tarzının bir göstergesi olarak karşımıza çıkarken, karakterin yüz hatlarının gelenekselliği, sanatçının ikonografik benzerliği henüz yakalayamadığını gösteriyor.

Bir diğer önemli askeri ve siyasi figür Abbas Mirza'nın siyah suluboyayla portresi, sanatçının Revan askeri komutanların portreleri üzerine yapacağı çalışmaya yönelik hazırlık çalışmasını temsil ediyor. Başında, uzun siyah sakalıyla birlikte iri hatlara sahip yüzünü çerçeveleyen uzun, konik bir başlık var. Sanatçının temel amacı karakterin kişiliğini gerçekçi bir şekilde aktarmaktır. Sanatçının Abbas Mirza'nın kaftanının kıvrımlarını betimlerken ustalıkla kullandığı ışık-gölge efekti de dikkat çekiyor.

Mirza Kadim'in Serdar Sarayı için yaptığı yağlıboya portreler, **Azerbaycan şövale resminin ilk örneklerini temsil ediyor. Bu resimler yazara geniş çapta bir ün kazandırdı ve onun kraliyet mensuplarının resimlerine olan ilgisinin ve giderek artan profesyonelliğinin bir göstergesi oldu.** Böylece İrevani, 1860'lı yıllarda, bir dergi reproduksiyonundan yola

İki figürden oluşan kompozisyon. Malzeme: kağıt, teknik: suluboya, tempera. 19. yüzyıl ortası.

çıkarak, geleceğin imparatorluk çifti olan Büyük Prens Aleksandr Aleksandroviç ve Prenses Maria Fyodorovna'nın suluboya portresini yaptı.

Mirza Kadim İrevani'nin yaratıcı çalışmalarının olgunluk döneminde, sanatçının yeni bir tasvir tarzına olan arzusunu en canlı şekilde ortaya koyan bir portre galerisi yaratıldı. Sanatçı, yaşamının son 15 yılında suluboya ve tempera tekniğiyle yaptığı portre türünün önemli örneklerine imza attı: "Oturan Kadın", "Kaçar Prensesi Mah Talat Hanım Portresi", "Kaçar Prensi Mecûllah Mirza Portresi". **İrevani'nin olgunluk döneminin belki de en iyi eseri 1870'lerde yaptığı "Oturan Kadın" portresidir.** Sanatçı, yastığın üzerinde bacak bacak üstüne atmış oturan genç ve güzel bir kadını resmetmiştir. Hafifçe sağa dönmüş ve düşünceli bir şekilde yana bakıyor. Sanatçı, iri kahverengi gözleri, kaynaşmış kaşları, küçük burnu ve ağzıyla yüzünü gerçekçi ve inandırıcı bir şekilde resmetmiştir. Kadının yüzüne ve omuzlarına dökülen saçları desenli bir şal ile örtülüdür. Saçına ilâştirilmiş gül ve elindeki mendil, öznenin aşk yaşantılarını sembolik olarak gösterirken, boynundaki zincir şematik olarak betimlenmiştir. Kadının üzerinde, buta desenleri ve halk kıyafetlerinin güzelliğini yansıtan bitki süslemeleriyle süslenmiş ve üzerine bir külece (kadın üst kıyafeti) giydiği sarı bir gömlek vardır. Arka planda desenli bordürle süslenmiş açık renkli bir duvar, zeminde geometrik ve çiçek desenlerinden oluşan bir halı kullanılmış; sanatçı bu sayede görüntüdeki perspektifi vurgulamayı ve görüntünün gerçekçiliğini artırmayı amaçlamıştır. Sanatçı, yastığın kumaşının dokusunu, eteğin kıvrımlarını ve güneşin malzeme üzerindeki yansımalarını resmederek gerçekçilikle geleneksel minyatür tarzının uyumlu bir birleşimini yakalamayı hedeflemiştir.

Mirza Kadim, bir diğer grafik portre çalışmasında ise yüksek sosyetenin temsilcisi olan İran Prensesi Mah Talat'ı resmetmiştir. Kompozisyonun arka planında, pencerenin alt çerçevesindeki yazıtta karakterin adını görüyoruz. **Bu tablo, perspektifin daha üst düzeyde aktarımını, minyatür ve gerçekçilik unsurları arasındaki ilişkiyi göstermektedir.** Mirza Kadim'in 1870'li yıllarda günümüze ulaşan Prenses Mah Talat'ın iki portresini çizdiğini belirtmekte fayda var. Bunlardan biri, Gürcistan Devlet Sanat Müzesi'nde korunuyor ve karakterin yüz hatları tam olarak net bir şekilde tasvir edilmiyor. Azerbaycan Ulusal Sanat Müzesi'nde sergilenen bir diğer portrede ise yüz hatları daha belirgin, ten rengi daha parlak ve genel görüntü daha detaylıdır.

Molla. Malzeme: kağıt, teknik: suluboya. 19. yüzyıl ortası.

Sanatçı, böylece kadının yüzüne ve omuzlarına düşen koyu kestane rengi kıvrıkcık bukleleri özenle aktarmış. Başında çiçeklerle süslü şal ve üzerinde "buta" şeklinde desen bulunan değerli taşlardan oluşan bir taç, küpele-re incilerle süslü bir zincir takılıdır. Üst gömlek, arkalık, kırmızı külece, ayrıca "buta" resimleri ve altın işlemelerle süslenmiş, geniş brokar yeşil etek, karakterin soylu sınıfa ait olduğunu gösterir. Arka planda, üstü "şebeke" biçiminde renkli camlarla süslü, yeşil perdelerle süslenmiş açık bir pencere görülüyor. Zemin, İrevani'nin tüm resimlerinde görülen iç mekan detayı olan çiçek desenli ulusal bir halıyla kaplıdır. Sanatçı, İran Kaçar Hanedanlığı'nın bir diğer temsilcisi olan Prens Macullah Mirza'nın grafik portresinde, zemin bordürüne kendi imzasının yanı sıra, portresini yaptığı kişinin adını - "saygıdeğer Prens Macullah Mirza" - da eklemiştir. Prens kendisi, "buta" resimleri ve altın işlemelerle süslenmiş kırmızı bir arkalık ve mavi pantolon giymiş, tam boy olarak tasvir

Asker. Malzeme: kağıt, teknik: suluboya. 19. yüzyıl ortası.

edilmiştir. Sanatçı, genç prensin yüz hatlarına ve gözlerindeki düşünceli ifadeye özel vurgu yapmıştır. Sanatçı, karakterin mavi gömleğini ve perdeyi tasvir ederken, arka planda ışık-gölge efektini yansıtmaya çalışmıştır.

"İki Figürün Kompozisyonu"nda sanatçı, iç mekanın merkezine iki insan figürü yerleştirerek, kompozisyonun derinliğini aktarma ve perspektif oluşturma becerisini ortaya koymuştur. Sanatçı bu çalışmasında alışılmış üsluptan uzaklaşarak arka plana insan figürlerini, ön plana ise mavi ve kırmızı spiral bordürlerle süslü sütunlar yerleştirilmiştir.

Mirza Kadim, 1875 yılında, 50 yaşındayken, yaratıcı çalışmalarının zirvesindeyken, memleketi Revan'da öldü. Cenazesi memleketinde defnedilmiş **ancak mezarı maalesef günümüze ulaşamamıştır**. Yıllar sonra, 20. yüzyılın başlarında, sanatçının oğulları Alekper Bey ve Aliasker Bey Kadimbeyovlar, Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında etnik çatışmaların çıkması nedeniyle mem-

Derviş. Malzeme: cam, teknik: yağlı boya. 1940'lar

leketleri Revan'ı terk edip Bakü'ye göç etmek zorunda kaldılar. **Mirza Kadim'in birçok eseri ve kütüphanesi Revan'da kaldı. Sanatçının günümüze ulaşan eserleri 1921 yılında** gelini Fatma Kadimbeyova tarafından Bakü'ye götürülmüştür. Sanatçının ailesi, 1933-1939 yılları arasında 26 eserini Azerbaycan Sanat Müzesi'ne bağışladı. Ayrıca Mirza Kadim İrevani'nin üç eseri – "Mah Talat Portresi" ve iki kompozisyonu – "Gül ve Bülbül" Gürcistan Devlet Müzesi'nde, bir minyatür eseri ise St. Petersburg'daki Ermitaj Müzesi'nde bulunmaktadır.

Mirza Kadim İrevani kişinin dış görünüşüne fazla ilgi gösteriyordu. Portrede dış benzerliğin yakalanması çağdaş Azerbaycan resim sanatında bir dönüm noktası olmuştur. **Azerbaycan şövale resminin kurucusu olan Mirza Kadim, yerli güzel sanatlara gerçekçilik**

öğeleri getirmiştir. Onun başlattığı gelenekler, Azerbaycan güzel sanatlarında gerçekçi ekolün öncüsü Azim Azimzade tarafından sürdürüldü. ✨

Edebiyat:

1. Закавказский край. Путевые впечатления и воспоминания барона Августа фон Гакстгаузена (ч. II). СПб. 1857. 149
2. Миклашевская Н.М. Художники XIX в. Мирза Кадым Эривани и Мир Мохсун Навваб / Под ред. Полевого В.М. // Искусство Azerbaijan. Баку, 1954
3. Azərbaycan qrafikası XX əsrə qədər. Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin rəsmi saytı: https://web.archive.org/web/20150204102527/http://nationalmuseum.az/index.php?option=com_content&view=article&id=104&Itemid=238&lang=az

Türk Sultanı (Sultan II. Mahmud). Malzeme: kağıt, teknik: tempera, suluboya. 19. yüzyıl ortaları.